

A cigány kultúra és a szakralitás a 20. században, etnográfiai kontextusban

A magyarországi néprajzi és kulturális antropológiai cigánykutatások kutatástörténetében hagyományosan két ciganológus triáoszt különböztetnek meg. Az elsőt Habsburg József főherceg (1833–1905), Wlislöcki Henrik (1856–1907) és Herrmann Antal (1851–1926), míg a másodikat Erdős Kamill (1924–1962), Vekerdí József (1927–) és Hajdú András (1932–) alkotja. Kutatásaik során különböző mértékben érintették a cigányság és a vallásosság, a cigányság és a szakralitás kapcsolatait.

Az I. ciganológus triász: a cigányság és a vallás kapcsolata

A cigányság és a vallásosság kapcsolatának vizsgálatában az I. ciganológus triász tagjai közül elsősorban Wlislöcki Henrik és Herrmann Antal munkássága érdemel figyelmet, de Habsburg József főherceg is folytatott ilyen jellegű kutatásokat. Wlislöcki életművét Ujváry Zoltán dolgozta fel (Ujváry, 2007.), fontosabbnak tartott folklorisztikai írásai-ból pedig válogatást közölt (Ujváry, 2008.), míg Herrmann hazai cigánykutatásait Bódi Zsuzsanna tekintette át (Bódi, 1999c.), elkészítette cigánykutatásainak válogatott bibliográfiáját (Bódi, 1999b.), és bemutatta adattári hagyatékát is (Bódi, 1999a.).

Herrmann Antal nevéhez fűződik az első modern statisztikai adatfelvétel a magyarországi cigányságról, a dokumentumot 1895-ben adtak közre *A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei 5 grafikai táblázattal*¹ címmel. A kötet 3 nagyobb részből áll, az *Általános jelentés*ből, a *Táblás kimutatók*ból és a *Grafikai táblázatok*ból. Az *Általános jelentés*, amelyet Herrmann Antal készített, a *Táblás kimutatók* és a *Grafikai táblázatok* értelmezése. A *Táblás kimutatók* 9 egységből tevődnek össze, így *A cigányok összes létszáma járásonkint*, *A cigányok általános viszonyai járásonkint*, *A cigányok lakviszonyai*, *A cigányok kor szerint*, *A cigányok családi állapot szerint*, *A cigányok hitfelekezete szerint*, *A cigányok nyelvismerete*, *A cigányok olvasni-írni tudása* és *A cigányok foglalkozása*, amely az *Általános jelentés*ben kiegészült még a számlálás módszerének bemutatásával. Az *Általános jelentés* különböző értelmezései néprajzi és statisztikai megállapításokat egyaránt tartalmaznak.

¹ HERRMANN, 1895. Tartalomjegyzék 3. Előszó IV. Általános jelentés 2*–59*. Táblás kimutatók 2–81. Grafikai táblázatok 1–5: 10*. 12*. 40*. 44*. 56*. Hasonmás kiadása HOÓZ ISTVÁN *Az 1893. évi cigányösszeírás előzményei és cöljai* című bevezető tanulmányával 1992-ben jelent meg.

Herrmann szerint: „[a] cigányok ősi vallásának igen kevés maradványa él még a néphiedelem elmosódott alakjaiban, némely babonás szokásban és színehagyott szóhagyományban. Némely homályos mythikus képzetnek még elég élénk hatása van a cigány kedélyre, mely egyébként meglehetősen közönyös a vallási érzület dolgában. Külsőségekre nézve a cigány rendszeren alkalmazkodik környezőinek vallási formáihoz, de nem belső szükségéretből, hanem inkább külső kényszerből s talán azon mimicri-szerű jelenséghez hasonlítva, mely szerint némely állat a környezet színéhez illeszkedik. Életmódjában, szokásaiban, melyekhez szívósan ragaszkodik, gyakran élesen különbözik a vidék egyéb lakóitól, de a felekezetet illetőleg, mely reá nézve jóformán közömbös, minden concedál a milieunek, így ösztönszerűleg elkerülve a vallási türelmetlenség zaklatásait. A falu vallását követi. S ha egyik vagy másik felekezethez feltünőbb nagy számmal tartozik, ez inkább azon népfajok hatása, melyekben az illető felekezet dominál s melyek közt a cigányok nagyobb tömegekben élnek és asszimilálódnak. ...De talán némileg mégis jobban vonzódnak a szertartásaikkal az érzékekre és képzelemre erősebben ható régebbi felekezetekhez (görög-keleti, római katolikus), mint az egyszerűbb és ridegebb ritussal bírókhoz és újabb keletűekhez.” (Herrmann, 1895. 31*).

A cigányösszeírás a letelepedettség mértéke alapján megkülönböztetett állandóan letelepedett, huzamosabb ideig egy helyen tartózkodó és vándorcigányokat. Herrmann felekezeti statisztikájának² alapértelmezései a letelepedettség mértéke alapján megkülönböztetett csoportokon belül a felekezeti eltérésekre, az összesített adatok alapján a felekezeti megoszlásra, továbbá az összes népesség megfelelő felekezeti adataival való összehasonlításra terjedtek ki. Herrmann a felekezeti statisztikákat az értelmezés során rendszeresen összekapcsolta az anyanyelv szerinti statisztikával.

A római katolikusoknál „[i]de tartoznak a tót, vend és horvát ajkuak majdnem mind és a magyar ajkuak legnagyobb része”, a két görög felekezetenél „az oláhnyelvű cigányok nagy tömege, nagyobb része a keletiben, melyhez a szerbek is tartoznak, míg a ruthenek a görög-katholikust vallják”, továbbá „[á]gostai hitvallású evangélikus néhány német és tót ajku cigány; a reformátusok és az unitáriusok majdnem kizárólag magyarok”. (Herrmann, 1895. 32*) A statisztikai leírás bemutatta az egyes felekezetek területi eloszlását is. A területi eloszlás érzékeltetéséhez hét országrészt különböztetett meg: a Duna bal és jobb partját, a Duna–Tisza közét, a Tisza jobb és bal partját, a Tisza–Maros szögét és Erdélyt, az egyes országrészekben belül pedig a vármegyéket. A legösszetettebb statisztikai kijelentések így a területi, vármegyére vonatkozó felekezeti megoszlás, a letelepedettség mértéke alapján megkülönböztetett csoportok megoszlása és az anyanyelv szerinti megoszlás kapcsolataira és adataira épültek.

² 1. sz. táblázat: A cigányok megoszlása 1893-ban hitfelekezet szerint, százalékban kifejezve.

Herrmann számára a cigányok magyarországi felekezeti rendszere azonban nem önmagában, hanem elsősorban feltételezett demográfiai összefüggései miatt lehetett fontos, de mint megállapította, „[a] cigányok felekezeti viszonyainak számszerű kimutatásából nem vonhatunk valami érdemleges demographiai tanulságokat.” (Herrmann, 1895. 32*) A felekezeti hovatartozásban meghatározónak a cigányoknak az adott felekezeti környezethez való alkalmazkodását, adaptációját, továbbá az adott nyelvi-etnikai környezethez történő asszimilációját, végül az érzékekre és a képzeletre erősebben ható szertartásokat, rítusokat tartotta. Nagy Pál szerint azonban egy-egy cigány közösség vallása összefüggésben lehetett azzal, hogy honnan érkeztek jelenlegi tartózkodási helyükre, és mennyi ideje tartózkodnak ott. Herrmann értelmezése nem érintette ezeket a viszonylatokat.³ A huzamosabb ideig egy helyen tartózkodó cigányok és a vándorcigányok esetében ezen túl bizonytalan még a felekezeti környezet és a nyelvi-etnikai környezet meghatározása is.

Habsburg József főherceg és Wlislócki Henrik cigánykutatásainak eredményei a 19. század végétől hosszú időre megalapozták a cigányokra vonatkozó néprajzi ismereteket, egyben pedig a *Vasárnapi Újság*ban is közölt tanulmányok, illetve a *Pallas Nagy Lexikon*ában adott összegzések következtében szélesebb közönség számára is hozzáférhetővé váltak. Magyarországon az 1950-es évek elejéig nem volt Wlislócki munkásságához mérhető néprajzi cigánykutatás sorozat. A *Pallas Nagy Lexikona* 1893-ban kiadott IV. kötetében két szócikk foglalkozott a cigányokkal, *Cigány nyelv* és *Cigányok* címmel. A cigány nyelvet bemutató szócikket Habsburg József főherceg (Habsburg, 1893. 360–361), míg a néprajzi áttekintést Wlislócki Henrik írta (Wlislócki, 1893a. 361–364), utóbbit kiegészítve egy cigánysátor rajzával is. Wlislócki a szócikkében kitért a különböző, cigányokra vonatkozó népelnevezésekre, az eredetre, a történelemre, ezen belül a cigányok európai és a magyarországi történetére, az iskoláztatás és a letelepítés problémáira, ebben külön József főherceg kísérleteire, továbbá a cigányokkal foglalkozó társadalmi és tudományos szerveződésekre.

A lexikonban a szócikkekhez külön melléklet is csatlakozott (Wlislócki, 1893b. I–XLVIII), amely szintén Wlislócki Henrik munkája, és ebben részletesen bemutatta a cigány nyelv grammatikáját, a cigányok életmódját, szokásait és hiedelmeit, a cigányok népköltészetét és zenéjét, a cigánykutatások válogatott külföldi és hazai szakirodalmát. A külön melléklet része lett egy magyar–cigány szógyűjtemény is, amelyet azonban nem Wlislócki, hanem József főherceg készített. Wlislócki Henrik a cigányok életmódját, szokásait és hiedelmeit összegezve, Herrmann Antallal ellentétben, a cigányok körében rendkívül gazdag néphitét talált, és egyben szerteágazó

³ Nagy, n.a. szóbeli közlés

rendszerét mutatta be a népi vallásosságnak is. Megállapításainak érvényessége azonban szinte minden esetben korlátozott, mivel a néphit és a népi vallásosság elemei szorosan kapcsolódtak egy-egy cigány csoporthoz, leggyakrabban felvidéki, délvidéki és erdélyi sátoros, vagyis a vándorcigányokhoz, illetve ezen belül a szerb és a török cigányokhoz, mivel „[v]árosi és falusi cigányaink már régóta szakítván hagyományaiikkal és eredeti szokásaikkal, lassankint a polgáriasodott népek keretébe léptek be.” (i.m. XIV)

Wlisllocki kutatásai szerint „[á]mbár [a sátoros cigányok] mindnyájan keresztényeknek vallják magukat s tényleg meg vannak keresztelve, mégis alig van fogalmuk a vallásról. Egy felsőbb lényt, Istent (del v. devla), névszerint ismernek ugyan, de tulajdonosságairól a leghomályosabb fogalmuk van. Krisztusról annyit tudnak, hogy gazdag király volt, kit a zsidók megöltek. A keresztény mennyországról nincs semmi fogalmuk, de van a pokolról, mint az ördögök lakásáról. Hogy a cigányok ördöge a keresztény hitvilágból származott, arra mutat az is, hogy mindig szoros összekötöttségben lép fel a boszorkányokkal...Az ördögöknek nincs feleségük, hanem földi nőkkel élnek, kik így boszorkányokká válnak.” (i.m. XXXII)

Wlisllocki a gyűjtései alapján arra következtetett, hogy „a cigányok [értsd: a sátoros cigányok], bár a keresztény egyház kebelébe tartoznak, sok ősrégi vallási hagyományt őriztek meg napjainkig, természetesen többnyire elmosódott, halvány alakban.” (i.m. XXXIII)

Jean-Pierre Liégeois az 1990-es évek közepén adott szociokulturális és társadalompolitikai áttekintésében úgy fogalmazott, hogy a romák, cigányok, utazók esetében „[a] vallás és egy adott helyen kötött kapcsolatok között összefüggés van”, (Liégeois, 2002. 69), amely elsősorban a kölcsönzéseket és az átvételeknek tulajdonított funkciókat befolyásolja. A vallás a cigányok számára így egyszerre a környezethez igazodás módja, a kultúrájuk egyik összetevője, amely hozzájárul a lelki egyensúlyhoz, a krízishelyzetekben pedig a társadalom és a kultúra újjászervezéséhez. A környezethez való illeszkedés azonban nem jelenti valamennyi vallási gyakorlat átvételét, míg a hitek és a rítusok egy további része csak átértelmezés után épül be a cigány kultúra szerkezetébe, mivel a különböző kölcsönzések a társadalmi gyakorlatok rendszerébe illeszkednek. „A szakrális mindig áthatja a hétköznapiakat és a hétköznapiak kimondva vagy kimondatlanul, mindig utalnak a szakrálisra” (i.m. 70). Liégeois szerint a vallás, a társadalmi és a kulturális gyakorlatok között nincs elválasztó vonal.

A hitnek és a rítusnak fontos szerepe van a társadalmi tevékenységek szabályozásában és a társadalmi normák kidolgozásában a tiszta/tisztátalan, a jó/rossz és a cigány/nem cigány szembeállítások szerint. „A legtöbb tiltás és ezeket a tiltásokat feloldó legtöbb tisztulási rítus a születéshez és a halálhoz kapcsolódik.” (uo.) A legna-

gyobb jelentőségű szakralitás cigányok számára a keresztelő és a halott melletti összejövetel, a beteg, a haldokló, a halott meglátogatása, míg a cigányok és az utazók vallási tevékenységének legláthatóbb mozzanatai a zarándoklatok, a búcsújárások, amelyek egyben eleget tesznek az átvételek összes funkciójának.

A II. ciganológus triász: a cigányság halotti szokásai

A cigányság és a szakralitás kapcsolatának vizsgálatában az II. ciganológus triász tagjai közül Erdős Kamill munkássága érdemel különösen figyelmet. Erdős Kamill az 1948 és 1962 között végzett terepkutatásaival, gyűjtéseivel és különböző értelmezéseivel átalakította a cigányokra vonatkozó néprajzi tudást. Összegyűjtött cigánytanulmányai 1989-ben jelentek meg, és ebben az addig nem közölt, a hagyatékban maradt írásai is helyet kaptak. A könyv szerkesztője, egyben a bevezető tanulmány szerzője, Vekerdi József volt, aki Erdőssel együtt a második ciganológus triász tagja. Vekerdi rekonstruálta a viszonylag rövid, de nagyon intenzív tudományos pályát (Vekerdi, 1989.).

Erdős Kamill jól ismerte a kárpáti cigány és az oláh cigány nyelvjárást, előbb csak alkalomszerűen, de az 1950-es évek közepétől már rendszeresen végzett gyűjtéseket, így 1956-ban Békés megyében, döntően Tótkomlóson, Kétegyházán és a végegyházi „mășăriknál” [„halászok”] (Erdős, 1989b. 42),⁴ majd 1956-ban és 1957-ben Nógrádban, Balassagyarmaton a kárpáti cigányok között, 1958-ban pedig a Dunántúlon járt, 1959-ben ismét Nógrádban, Balassagyarmaton és Salgótarjánban, 1960-ban Sárospatakot és a Bodroghözt kereste fel, majd Nyíregyháza, Kiskunhalas és Mélykút következett. Utolsó gyűjtései 1961-ben Szabolcs-Szatmár megyéhez kötődtek. Erdős Kamill kutatásai elsősorban a cigány nyelvre, továbbá különböző folklórműfajokra, így a népdalra, a népmesére, a néptáncra, a szokás- és hiedelemanyagokra (Erdős, 1989.), illetve a magyarországi cigányok nyelvi és néprajzi szempontokat egyesítő csoportosítására irányultak (Erdős, 1989b.).

A cigányság és a szakralitás viszonyával foglalkozó munkája a *Cigány temetés* (Erdős, 1989a.) először 1958-ban jelent meg, amellyel Habsburg József főhercegnek és Wlislocki Henriknek a temetési szokások és a halállal kapcsolatos hiedelmek körében végzett gyűjtéseikhez is kapcsolódott. Erdős munkájának jelentőségét többek között

⁴ Mășări [„halászok”]: a cigány anyanyelvű oláh (vlax) cigány törzs. A törzsi nevek általában foglalkozásnevekre utalnak. A cigány anyanyelvű oláh (vlax) cigány törzsek leírása során Erdős Kamill rendszerezését, írásmódját és fordításait használtam.

az adta, hogy rendkívül kevés ismeret állt rendelkezésre a cigány temetéséről, a gyászszertartásokról, különösen a letelepedett cigányok temetési szokásairól, miközben a Magyarországon élő cigányok túlnyomó többsége már Herrmann Antal cigányösszeírásának időszakában is állandó lakóhelyen élt.

Erdős két, nyelvileg és etnikailag eltérő cigánycsoport temetési szokásait tanulmányozta, a kheräre (oláh) cigányokét és a kárpáti cigányokét. A csoportok cigány anyanyelvűek voltak ugyan, de a nyelvi eltérések következtében nem értették meg egymást, tagjaik nem házasodtak össze, kölcsönösen megvetették és lenézték egymást, és nem voltak hajlandóak egy fedél alatt lakni sem. A Békés megyében, Tótkomlóson és Gyulán élő kheräre (oláh) cigányok, és a Nógrád megyében, Balassagyarmaton és Budapesten élő kárpáti cigányok már a múlt század végén is állandó telephellyel rendelkeztek. Erdős Kamill célja a cigány temetés jellegzetességeinek bemutatása volt, gyűjtései az 1950 és az 1957 közötti időszakot ölelték fel, a megfigyeléseit pedig, ahol lehetett, a hazai és nemzetközi kutatások kontextusába helyezte. Erdős a két, nyelvileg és etnikailag eltérő cigánycsoport temetkezéssel kapcsolatos szokásanyagán belül nyolc szokás- és hiedelemcsoportot különített el, így a halottjóságot, a halál elkövetkezését és a koporsóbatételt, a virrasztást, a temetőbe menetelt, a pomāna-t, a gyászmegszakítást, a halott-tisztelet formáit és műlo kultuszt. A pomāna kheräre (oláh) cigány szokás: halotti ünnep, lélekváltság a temetés után, több alkalommal, a temetéstől számított különböző időpontokban. A műlo kultusz kárpáti cigány hiedelem és szokás: a műlo Erdős Kamill fordításában „élőholttest,” amely értelmezésében nem azonos a lélekkel, lehet jó vagy rossz, látható és láthatatlan, visszatérését nem lehet megakadályozni, legtöbbször látható alakban jelentkezik, és ugyanolyan külseje van, mint a meghalt személynek (Erdős, 1989a. 40–41). A műlo-ról már Wlislócki is említést tett a *Pallas Nagy Lexikon*ában (Wlislócki, 1893b. XX), a vándorcigányok néphitének leírása során, de ő vámpírszerű alaknak tartotta, és nem a vöd'i – műlo hiedelem kettősségében tárgyalta. Erdős Kamill szerint a vöd'i a kárpáti cigányok körében a lélek, a test alaktalan, illékony mása, és inkább kísértethitre utal, nem pedig a latin spiritusra, mivel ebben a formában alig ismerjük (Erdős, 1989a. 40).

A magyarországi cigányok, pontosabban az oláh cigányok halotti szokásaira és gyászára vonatkozó kutatásokat Szuhay Péter és Kőszegi Edit tekintette át az évtized elején, „*Megadjuk a tiszteletet*”. *A kétegyházi romák etnikus különállásáról egy temetés kapcsán* (Szuhay–Kőszegi, 2002.) címmel, amelynek kutatási előzménye egy korábbi, *Örökös lakás. Az etnikus egyediség és a kétegyházi Faragó Zsigmond temetése* (Szuhay–Kőszegi, 2001.) című-, szintén közös tanulmányuk volt. Kutatásaik tárgyai ugyanakkor érzékelhetően már nem egyszerűen a szakrális jelenségek és a szakrális folyamatok, mint Wlislóckinál és Erdősnél, hanem az etnikai azonosság és a szakra-

litás viszonyai. Szuhay és Kőszegi Kétegyházán egy bonyolult helyi vallási, etnikai és társadalmi rendszerrel találkozott. A több mint négyezer lakosú rendelkező falunak többségében görögkeleti vallású, román népessége volt a kutatásuk idején, de a románok mellett még katolikus vallású magyarok és németek is éltek itt. A település lakosságának közel 10%-a volt cigány, elsősorban a mäsäri („halász”), a kheräri („alkalmi munkás; házzal rendelkező”) és a čuräri („késes”) törzshöz tartozó oláh cigányok, de a törzsi leszármazásban nem volt egyetértés, és Szuhay beszámolója szerint mindez rendre bonyodalmakat, vitákat és zavarokat okozott a kapcsolatokban (Szuhay–Kőszegi, 2002. 95). A falu oláh cigánysága a falubeli nem oláh cigányokat romungrónak nevezte, a nem cigányokat gázsóknak vagy parasztoznak. A gázsó elnevezés egyaránt jelenthetett magyart, román és parasztot, a román elnevezést a román anyanyelvű és/vagy görögkeleti vallású emberekre használták, míg a magyar megnevezés egyaránt vonatkozhatott a magyarokra és a románokra (i.m. 95–96).

Szuhay Péter és Kőszegi Edit szerint az utóbbi fél évszázad szórványos etnográfiai és antropológiai kutatásai alapján nemcsak a temetések szokásrendje változott, de az még az oláh cigány csoporton belül is eltéréseket mutatott (i.m. 93). Az etnográfiai és antropológiai rekonstrukció és összehasonlítás Erdős Kamill *Cigány temetés* (Erdős, 1989.), Szapu Magda *Halotti szokások és hiedelmek a kaposszentjakabi oláh cigányoknál* (Szapu, 1984.), Michael Sinclair Stewart *A magyarországi cigányok halotti szokásai* (Stewart, 1994.) és Rézműves Melinda *A magyarországi oláh cigányok szokásai gyász idején* (Rézműves, 1992.) című kutatásaira épült. Tehát viszonylag kevés temetés leírása állt rendelkezésükre, de elegendő annak megállapításához, hogy csak egyes roma csoportok önértelmezésében etnicizálódik a saját temetésük, továbbá a csoportok önértelmezései eltérnek a roma értelmiségi mozgalmakban kidolgozott cigány temetés ideáltípusától (Szuhay–Kőszegi, 2002. 93), illetve egy „[a]dott cigány csoport temetését egyedül Michel Stewart próbálta a saját csoport kulturális rendszerén belül elhelyezni, a temetés értelmezését, világmagyarázatát megadni, és ábrázolni azt a cigányok, illetve a nem cigányok közötti viszonyrendszerben.” (uo.) Stewart elemzése ugyanakkor nem tekinthető általánosan érvényes antropológiai leírásnak, mivel csak a harangosi⁵ oláh cigányok között az 1980-as években folytatott terepkutatásainak tapasztalatait használta fel. Michael Stewart konstrukciója a tiszta/tisztátalan és a cigány/gázsó ellentétpárookra épült, és mindent ezekre az oppozíciókra vezetett vissza. Szuhay Péter és Kőszegi Edit kétegyházi kutatásai viszont nem igazolták Stewart elképzelését. Ezt azzal magyarázták, hogy a harangosi cigányoknak a saját kultúrájukról adott értelmezésének helyébe az antropológia cigányokról alkotott gondolati

⁵ Stewart a terepkutatásainak helyszínét Harangosnak nevezte el.

konstrukciója lépett (i.m. 94). Szuhay és Kőszegi tapasztalatai szerint a harangosi és a kétegyházi romák egyaránt etnicizálják saját temetésüket, a cigányok változó temetési szokásait azonban a helyi társadalom kulturális rendszere határozza meg és befolyásolja. Ez lehet a helyi kultúra valamilyen múltbeli változata is.

A magyar paraszti társadalom a 20. század közepéig a temetés olyan archaikus rendjét tartotta fenn, amely a mai cigány temetésekhez hasonlóan a helyi paraszti társadalom egészének „testvériségét” demonstrálta, így a virrasztáson és a temetésen részt vett a rokonság, továbbá a társadalmi csoporthoz tartozó egyének és nemzedékek egésze. A halálról és a halotról olyan egymáshoz hasonló gondolati struktúrák érvényesek, amelyek egyben kulturális univerzáléknak bizonyulnak. A nem cigányok temetési szokásainak változása a 20. század során a szokások individualizálódásához vezetett, a közösség részvétele pedig korlátozottá vált. A korábbi paraszti temetési struktúrában a gyász kulturális előírásai viszont azonos oppozíciót hoztak létre a gyászolók és a nem gyászolók között azzal, mint amelyet a cigányok esetében Kétegyházán is megfigyelhetünk. A lélek és a test különválasztása szintén azonos a cigányoknál és a parasztnál. A halott testének tisztátalanságára vonatkozó elképzelések sem fordultak elő, szemben Michael Stewart harangosi tapasztalataival, inkább ennek ellentéte volt megfigyelhető, mivel a kétegyházi oláh cigányok a testet meg kívánják őrizni, és így örökkévalóvá tenni. Az örökös szoba elrendezése pedig párhuzamba állítható a parasztoakra jellemző tisztaszoba elrendezésével. A temetés és a gyász struktúrájának különbségei azonban etnicizálódnak a helyi értelmezésekben, az etnikus azonosság és különbség jeleivé válnak. Szuhay Péter és Kőszegi Edit szerint ezzel létrejön az archaikus paraszti temetésekkel strukturálisan azonos cigány temetések oppozíciója, az átalakult és leegyszerűsödött paraszti temetésekkel szemben (i.m. 95–96). A harangosi és a kétegyházi oláh cigányok virrasztása, temetése és gyásza így egyaránt a paraszti kultúrából és értékrendből, továbbá a vallási hovatartozásból származtatható, és nem az etnikus hagyománykészletből, mivel az etnicizált kulturális és szakrális gyakorlatok korábban még a társadalom nagy részére jellemzőek voltak (i.m. 95).

1. sz. táblázat: A cigányok megoszlása 1893-ban hitfelekezet szerint, százalékban kifejezve

Az adatok forrása:

A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei 5 grafikai táblázattal. Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam. IX. kötet. Bp. 1895. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Általános jelentés 31.*

A táblázat egyes rovataiban megtartottam az elnevezések herrmanni írásmódját.

Az egyéb felekezetű cigányok közé a nazarénusokat, a „mózes vallásúakat”, izraelitákat és a mohamedánokat sorolták.

Herrmann Antal szerint az egyéb és ismeretlen felekezetűek összevont kategóriáját túlnyomó többségben az ismeretlen vallásúak alkották.

Felekezet	Állandóan letelepedett	Huzamosabb ideig egy helyen tartózkodó	Vándor-	Összes	Összes népesség
	czigányok				
Római-katolikus	38,79	43,26	39,77	39,26	47,84
Görög-katolikus	20,40	22,84	11,95	20,28	10,94
Görög-keleti	26,59	22,59	44,88	26,81	13,64
Agost. hitvall. Evangelikus	0,88	0,27	0,01	0,76	7,80
Evang.-református	12,80	10,59	1,94	11,82	14,62
Unitáriusok	1,59	0,46	0,12	0,93	0,41
Egyéb és ismeretlen felekezet	0,09	0,08	1,33	0,14	4,75

IRODALOM

- BÓDI ZSUZSANNA: *Herrmann Antal adattári hagyatéka. Cigányok*. In: BÓDI ZSUZSANNA (szerk.): *Tanulmányok Herrmann Antal emlékére. Cigány Néprajzi Tanulmányok 8.* Bp., 1999a Magyar Néprajzi Társaság, 104–113.
- BÓDI ZSUZSANNA: *Herrmann Antal cigány kutatásai. Válogatott bibliográfia*. In: BÓDI ZSUZSANNA (szerk.): *Tanulmányok Herrmann Antal emlékére. Cigány Néprajzi Tanulmányok 8.* Bp., 1999b, Magyar Néprajzi Társaság, 87–103.
- BÓDI ZSUZSANNA: *Herrmann Antal és a hazai cigánykutatás*. In: BÓDI ZSUZSANNA (szerk.): *Tanulmányok Herrmann Antal emlékére. Cigány Néprajzi Tanulmányok 8.* Bp., 1999c, Magyar Néprajzi Társaság, 72–86.
- ERDŐS KAMILL: *Cigány temetés. Gypsy burial*. In: VEKERDI JÓZSEF (szerk.): *Erdős Kamill cigánytanulmányai. Collected Gypsy studies of Kamill Erdős*. Békéscsaba, 1989a, Békés Megyei Tanács V.B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága – Erkel Ferenc Múzeum, 29–41.

- ERDŐS KAMILL: *A magyarországi cigányság. The Gypsies in Hungary. Tribes, clans* In: VEKERDI JÓZSEF (szerk.): *Erdős Kamill cigánytanulmányai. Collected Gypsy studies of Kamill Erdős*. Békéscsaba, 1989b, Békés Megyei Tanács V.B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága – Erkel Ferenc Múzeum, 42–56.
- HABSBURG JÓZSEF: *Cigány nyelv*. In: BOKOR JÓZSEF (szerk.): *Pallas Nagy Lexikona. IV. kötet*. Bp., 1893, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 360–361.
- HERRMANN ANTAL: *A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei 5 grafikai táblázattal. Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam. IX. kötet*. Bp., 1895, Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal.
- HOÓZ ISTVÁN: *Az 1983. évi cigányösszeírás előzményei és céljai. A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei 5 grafikai táblázattal. Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam. IX. kötet*. Bp., 1895, Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Hasonmás kiadás. Pécs, 1992, JPTE, 3–8.
- LIÉGEOIS, JEAN-PIERRE: *Romák, cigányok, utazók*. Bp., 2002, Pont Kiadó.
- RÉZMŰVES MELINDA: *A magyarországi oláh cigányok szokásai gyász idején. Phralipe*, 1992. 11. sz. 20–25.
- STEWART, MICHAEL SINCLAIR: *A magyarországi cigányok halotti szokásai I. Cigányfűró*. 1994. 3. sz. 18–23.
- STEWART, MICHAEL SINCLAIR: *A magyarországi cigányok halotti szokásai II. Cigányfűró*, 1994. 4. sz. 11–15.
- SZAPU MAGDA: *Halotti szokások és hiedelmek a kaposszentjakabi oláh cigányoknál*. Bp., 1984, Néprajzi Kutató Csoport
- SZUHAY PÉTER – KŐSZEGI EDIT: „Megadjuk a tiszteletet”. A kétegyházi romák etnikus különállásáról egy temetés kapcsán. *Beszélő*. 2002. 4. sz. 84–96.
- UJVÁRY ZOLTÁN: *A cigányok tudós kutatója. Wlislócki Henrik, 1856–1907. Magyar folklórtörténet I*. Debrecen, 2007, Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Egyetem Néprajzi Kutatócsoportja, 519–567.
- UJVÁRY ZOLTÁN: *Magyar folklórtörténet II*. Debrecen, 2008, Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Egyetem Néprajzi Kutatócsoportja, 370–421.
- VEKERDI JÓZSEF: *Erdős Kamill szerepe a hazai és külföldi cigánykutatásokban* In: VEKERDI JÓZSEF (szerk.): *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Békéscsaba, 1989, Békés Megyei Tanács V.B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága és a gyulai Erkel Ferenc Múzeum, 7–14.
- WLISLOCKI HENRIK: *Cigányok*. In: BOKOR JÓZSEF (szerk.): *Pallas Nagy Lexikona. IV. kötet*. Bp., 1893a, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 361–364.
- WLISLOCKI HENRIK: *Cigányok. Külön melléklet a Nagy Lexikon IV. kötetének 360–364. lapján levő Cigány nyelv és Cigányok cikkhez. Három képmelléklettel*. In: BOKOR JÓZSEF (szerk.): *Pallas Nagy Lexikona. IV. kötet*. Bp., 1893b, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, I–XLVIII.